

Pieter van Maes als marineschilder

Te Hogenban, over de Grootte Brug van Overschie, woonden de broers Pieter en Gerrit van Maes of Maasis. Naast het houden van een schildersatelier waren de broers actief in de kunsthandel. Gerrits huwelijk met Maria Pennis lieerde hen aan de landschapschilder Johannes Penninks (1627-na 1698), die mogelijk als 'Il Pennito' enige tijd in Italië heeft doorgebracht. Van Spaan noemt hen gedrieën in één zin: "Buiten de stad op de dorpen heb je mede meesters, waaronder uitmunten Pieter en Gerrit Maes, alsook de landschapschilder Penninks".

Op last van het Delftse bestuur, dat Overschie en Hogenban tot haar heerlijkheden rekende, werd in 1661 langs de Schie een tolhuis geplaatst. Vanuit hun woning hadden de broers zicht op de schepen die aanmeerden voor tolheffing. Aan de overzijde van het water, aan de buitenbocht van de rivier, lag het dorp Overschie. Onder haar overwegend arme bevolking van omtrent 900 man, telde zij vanaf 1677 de stillevens- en marineschilder Abraham van Beijeren (1620/1-1690).

De nabijheid van Van Beijeren is niet af te leiden uit het werk van Pieter van Maes. Pieters oeuvre omvat hoenderstukken, landschappen, winters en visstillevens. In de landschappen is een duidelijke invloed van Penninks merkbaar. Voorts verzorgde Van Maes figuren in enkele landschappen van Gabriël Sonjé, die in 1678 – wanneer Pieter van Maes zijn *Slag bij Kijkduin* voltooit – de functie van hoofdman bij het Rotterdamse Sint-Lucasgilde bekleedt.

Tot voor kort was Pieter van Maes enkel gedocumenteerd als marineschilder, zonder dat zich concreet werk liet aanwijzen. De boedelinventaris van de Amsterdamse kunsthandelaar Hendrick Meyeringh uit 1687 vermeldt een groot 'zeestuck op doeck van de stadt Vlissingen door Pieter Maes gedaen'. Naar huidig inzicht staan er drie marines op zijn naam, samen vormen zij de kroon op het werk van de Hogenbanse schilder. De dicht op elkaar geplaatste schepen kenmerken zich door hun fantasierijke spiegelversiering en een nauwgezette weergave van zeilen, masten en tuigage. De levendige staffage roept het werk van generatiegenoot Abraham Storck (1644-1708) in herinnering. Een schilderij uit de veiling in Luzern

(afb. 2) grijpt terug op een formule die kenmerkend is voor het werk van de in Rotterdam getogen Hendrik van Minderhout (ca. 1631-1696). Het havengezicht toont prominent een schip dat naar hetzelfde karton lijkt te zijn geschilderd als één van de schepen op het schilderij te Greenwich (afb. 1), rechts op het middenplan. Voor dit *Vertrek van Willem III uit Hellevoetsluis* stond een ets van Romeyn de Hooghe (Hollstein 141) model.

Het oeuvre van Pieter van Maes staat in nauw verband tot dat van Rotterdamse tijdgenoten als Hendrick de Meijer (ca. 1620-ca. 1693), Jacob de Gruyter (ca. 1630-1681) en Huig van Dorre Wiltschut (ca. 1650-na 1713), die zich ook bij gelegenheid op het schilderen van marines hebben toegelegd.

COLLECTIES

St. Petersburg, Hermitage, *Visstilleven op het strand*, inv. nr. 5201. Greenwich, National Maritime Museum. *Vertrek van Willem III uit Hellevoetsluis*, 19 oktober 1688, inv. nr. BHC0325 als 'style of Abraham Storck'.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

G. van Spaan, *Beschrijvinge der Stad Rotterdam en eenige omleggende dorpen*, Rotterdam 1698, p. 424; A. Bredius, *Kunstler-Inventare. 's Gravenhage 1915-1922*, Vol. I, p. 342 nr. 193; G.C. Helbers, *Overschie in den loop van tien eeuwen. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het 1000-jarig bestaan van Overschie*, Overschie 1929; B.C. Helbers, 'Gerrit Masius, Mr. Schilder en Kunstverkooper te Overschie', *Oud-Holland* 51 (1934), p. 10-13; N. Schadee [red.], cat.tent. *Rotterdamse Meesters uit de Gouden Eeuw*, Rotterdam 1994, p. 288

afb. 1 Hier toegeschreven aan Pieter van Maes, *Het vertrek van Willem III uit Hellevoetsluis*, 19 oktober 1688. Doek, 88,9 x 116,8 cm, resten van signatuur r.o.. Greenwich, National Maritime Museum, inv. nr. BHC0325 als 'style of Abraham Storck'. Photo: courtesy of the National Maritime Museum, Greenwich (UK)

afb. 2 Pieter van Maes, *Capriccio van een zuidelijke haven*. Doek, 82,7 x 101,5 cm. Vlg. Luzern, Fischer Auktionen, 10 juni 2009 lot 1026 als 'Pieter van Mase'. Photo: courtesy of Fischer Auktionen, Luzern (SW)

afb. 1

afb. 2

ROB KATTENBURG

Detail van een werfmodel ter presentatie van het Engelse 1st rate oorlogsschip 'Prince' (1670),
100 stukken, vervaardigd door Phineas Pett de Jonge, Chatham Dockyard.
Science Museum, Londen, inv. nr. 1895-56

PIETER VAN MAES

(Rotterdam ca. 1560 – na 1703)

*De Slag bij Kijkduin, 21 augustus 1673, centraal op de boeg gezien de 'Komeetstar'
onder commando van luitenant-admiraal Cornelis Tromp, met aan bakboord de ontredderde 'Prince'*

Doek, 111.5 x 167 cm

Gesigneerd en gedateerd 'PvMaes 1678' op drijhout l.o.

HERKOMST

Na de Tweede Slag bij het Schooneveld (14 juni 1673) wachtte De Ruyter op een geschikt moment om de Staatse vloot te doen uitvaren tegen de 'geconjungeerde Koninklijke Zeevloten', zoals de Engels-Franse vloot werd aangeduid. Tijdens een krijgsraad in aanwezigheid van Stadhouder Willem III, op 12 augustus 1673 aan boord van de *Zeven Provinciën*, was unaniem besloten dat een aanval de beste verdediging zou zijn tegen de aanhoudende dreiging van de geallieerde vloot. Hoewel de vijand hen in getal overtrof, met circa 92 tegen 75 schepen, gaf vrees voor een inval op de Nederlandse kust doorslag aan het besluit. Nooit eerder was de onafhankelijkheid van de Republiek zo in gevaar geweest! Bovendien moest er voor een rijk beladen konvooi voc-retour-schepen behouden thuiskomst worden gegarandeerd.

De wind bleef lang ongunstig, zodat zich pas op 21 augustus de mogelijkheid voordeed tot een treffen met de vijand. Deze had zich geschikt in de vorm van een ellips, de aanvaller belaagde hem vanuit een halve maan. De manoeuvres van de geallieerde vloot onder gezag van Prins Rupert, die zijn schepen vanuit de kern deed verspreiden, maakte dat de verhoudingen anders kwamen te liggen dan De Ruyter had voorzien.

Zo kon het gebeuren dat twee aartsrivalen tegenover elkaar kwamen te staan. Cornelis Tromp had Edward Spragge, aanvoerder van het Blauwe eskader, een gevoelige nederlaag toegebracht tij-

dens de Slag bij het Schooneveld. Daarbij had hij zich vol hoon over de Engelse ridder uitgelaten. Volgens Tromp zou Spragge er beter aan doen zijn vrouw aan te stellen als aanvoerder van de vloot, een verwijzing naar haar afkomst uit een Duinkerker kapersgeslacht. Spragge nam deze belediging hoog op en bezwoer ten overstaan van Koning Karel II om de Nederlandse luitenant-admiraal te doden. Het lot nam echter een heel andere wending.

Terwijl De Ruyter het gevecht met Rupert aanging, nam het Franse smaldeel al spoedig de wijk voor luitenant-admiraal Banckert. Het blauwe eskader onder Spragge was bij het uitbreken van de strijd flink afgedreven in noordoostelijke richting. De ridder negeerde hiermee de uitdrukkelijke orders van hogerhand om nabij het eskader van prins Rupert te blijven. Om half negen in de ochtend is het vice-admiraal Sweers op de *De Witte Olifant* die als eerste uitvaart tegen de vijand. Vervolgens treffen de middentochten elkaar en barst de strijd in alle hevigheid los.

Prentuitgever Johannes Janssonius van Waesberge omschrijft de episode als volgt: *'Van het esquader onder den Heer Tromp, met dat van de Blauwe Vlag, werd onuytsprekelijk en ongelooffelijk gevochten: men sou schier geseydt hebben, dat alle de Duyvels te gelijk uyt de Hel waren los gebroken, om aldaer hare algemeene schrickelijke vergaderingh te houden'*. De verbetering waarmee Tromp vanaf de *Gouden Leeuw* de grotere *Prince* belaagt, doet recht aan zijn bijnaam 'Zee-Leeuw'. Tijdens de eerste drie uur van dit gevecht, waarin beide schepen onafgebroken boeg aan boeg liggen, vallen er geen gewonden onder de bemanning van de *Gouden Leeuw*. De *Prince* telt met 100 stukken liefst 18 kanonnen meer dan zijn belager en haast het dubbele aantal manschappen. Van de 800 bemanningsleden van het Engelse schip komt de helft te sneuvelen en vallen er 300 gewonden.

Waarom kon deze mastodont geen weerstand bieden aan een aanmerkelijk kleiner schip, dat bovendien een geschutslaag minder telde? In het pre-industriële tijdperk was elk oorlogsschip een ambachtsproduct, dat zijn individuele kenmerken pas prijs gaf bij de eerste tewaterlating. Phineas Pett had net zo'n prestigieschip willen bouwen als zijn gelijknamige oudoom eertijds deed met de *Royal Sovereign*, en inderdaad deed de *Prince* in omvang nauwelijks onder voor zijn illustere voorganger. Maar toen de 'first rate' in 1670 op de Chatham Dockyard van stapel liep, bleek onmiddellijk dat de smalle romp de stabiliteit van het schip in gevaar bracht. Improvisatorisch plaatste men zo veel mogelijk geschut onder het bovendek, zodat het schip won aan diepgang en de balans gewaarborgd werd. Deze ingreep had evenwel een desastreuze uitwerking op de effectiviteit van het geschut. De stukken waren te dicht op elkaar geplaatst en door de toegenomen diepgang stak de onderste geschutslaag nauwelijks meer dan een meter boven het wateroppervlak uit. Omdat de *Gouden Leeuw* door zijn geringere diepgang en grootte – Nederlandse schepen van het eerste charter stonden in omvang gelijk aan de Engelse 'third rates' – veel wendbaarder was, won zij spoedig loef. De *Prince*, aan lij gelegen, was kansloos. Vanuit haar onderste dek schoot zij haar kogels direct onder het wateroppervlak. De *Gouden Leeuw* had vrij spel en bekoelde haar geestdrift op de vijand, die spoedig het verlies van haar hoofd- en bezaansmast had te betreuren.

Omdat ook de masten van de *Gouden Leeuw* buiten boord dreigden te slaan, zag Tromp zich genoodzaakt over te gaan op de *Komeetstar* (68 stukken). Vanaf dit schip ondernam hij hernieuwde pogingen om de ernstig toegenomen *Prince* te veroveren. De felle verdediging van zo'n dertien Engelse schepen, door ingrijpen van kapitein John Kempthorne, kon deze opzet voorkomen. Inmiddels

ging Spragge over op de *St. George*. Bij een tweede wissel naar de in maart van dat jaar opgeleverde *Royal Charles*, als vlaggeschip door Prince Rupert resoluut van de hand gewezen na Schooneveld, wordt de sloep van Spragge geraakt door een kogel. De admiraal raakt gewond en verdrinkt.

Van Maes verbeeldt het moment dat Cornelis Tromp vanaf de *Komeetster* de *Prince* belaagt, in poging het reddeloze schip coupe de grâce te geven. De Engelse ‘first rate’ moet drie aanvallen van branders ontgelden, waarbij de spiegel kortstondig vlam vat. Een adviesjacht wordt uitgezonden met een brief aan kapitein Thomas Tobias, achtergebleven op de *Gouden Leeuw*, om honderd manschappen versterking van zijn schip over te zenden naar de *Komeetster*. Na schade aan de voormarsra en grote steng had de kapitein het door Tromp verlaten vlaggeschip in de luwte van de strijd gemanoevrerd. Op de *Royal Prince* is het rondhout van de hoofd- en fokkemast doorschoten. Tien sloeps afstand van de *Royal Charles* wordt het vaartuigje van Spragge geraakt door een kogel. De admiraal spreidt zijn armen in wanhoop ten hemel.

Op het voorplan vergaat een fregat van het rode eskader. Dit stelt ons in staat de situatie te plaatsen even vóór zes uur ’s avonds, wanneer prins Rupert het noodlijdende smaldeel te hulp schiet. De brander *Het Visje* van Enkhuizen slaagt er dan in een als oorlogsfregat opgetuigde brander in de as te leggen. Links tegen de horizon is de achtertocht weergegeven met de *Zeelandia* onder leiding van Daniël Elsevier. *De Witte Olifant* met vice-admiraal Sweers, die vroeg in de slag komt te sneuvelen, is rechtsachter op de spiegel afgebeeld. Voor Cornelis Tromp is de victorie compleet; hij verslaat niet alleen zijn rivaal uit het vijandelijke kamp, ook twee dwarsliggers uit de eigen gelederen, namelijk Isaac Sweers en vice-admiraal Johan de Liefde, vinden de dood. Na terugkeer op het land draagt hij er zorg voor dat zijn aandeel in de overwinning door propaganda breed wordt uitgemeten.

In hoeverre heeft de schilder zich gehouden aan de feiten en waar neemt de macht der verbeelding de overhand? Pieter van Maes heeft enkele opeenvolgende gebeurtenissen ingepast in een be-

proefde compositie, zoals blijkt uit vergelijking met de tekening van Pieter Cornelisz. van Soest uit het Rijksprentenkabinet (afb. 3). De meest in het oog lopende afwijking van de werkelijkheid, naast de speelse interpretaties van het siersnijwerk op de spiegels, is de weergegeven schade aan de *Prince*. Van Maes verbeeldt het schip met gebroken hoofd- en fokkenmast, waar de overlevering eenduidig verslag doet van doorboord rondhout bij hoofd- en bezaansmast. De *Komeetstar*, als linieschip van het derde charter, steekt opmerkelijk groot af tegen de Engelse 1st rate *Prince*. En hoewel naar huidige inzicht de strijd aan beide zijden zonder verlies van schepen (d.w.z. linieschepen of fregatten) is beslecht, wordt de Engelse nederlaag op het voorplan geïllustreerd met een zinkend fregat. In dienst van de Engelse koning lardeert Willem van de Velde de Jonge zijn verbeeldingen van Kijkduin daarentegen met een zinkend Hollands schip. *L’histoire est une suite des mensonges sur lesquels on est d’accord...*

Ter meerdere eer en glorie van Cornelis Tromp zijn achter de *Prince* de masten van de *Hollandia* te ontwaren. Op dit schip beleefde de luitenant-admiraal zijn triomfen tijdens Vierdaagse zeeslag (1666). Van Maes voltooit zijn ‘Kijkduin’ tijdens het eerste lustrum van de slag. In hetzelfde jaar voer de *Komeetstar* onder bevel van Engel de Ruyter uit naar het Middellands zeegebied om de Spanjaarden bij te staan tegen de Fransen. Engel was kort tevoren ter vervanging van de bij Palermo gesneuvelde Jan de Haen, die op zijn beurt Isaac Sweers verving, benoemd als vice-admiraal bij de admiraliteit van Amsterdam. Na enige tijd gediend te hebben onder de Deense koning trok Tromp zich terug op het zojuist herstelde Trompenburgh – het landgoed had ernstig te lijden gehad onder agressie van de Fransen – in ’s Graveland. Het buitenverblijf en zijn illusterere bewoner, die zich buiten dienst aan drankzucht overgaf, inspireerde Constantijn Huygens tot de volgende regels:

*Hij sitt op ’s Gravenland, die t’scheep veel wond’ren dee
Hij waer veel dienstiger, dunckt mij, op ’s Graven Zee*

afb. 3 Hier toegeschreven aan Pieter Cornelisz. van Soest, *Een episode uit de Vierdaagse Zeeslag (1666)*. Inkt, grijs gewassen, 403 x 592 mm. Amsterdam, Rijksprentenkabinet, inv. nr. RP-T-00-368 als ‘mogelijk Jan Abrahamsz. Beerstraten’. Muller 2485 Ba als ‘waarschijnlijk door W. v. d. Velde’

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Ronald Prud’homme van Reine, *Schittering en schandaal. Biografie van Maerten en Cornelis Tromp*, Amsterdam 2001; M.S. Robinson, *Van de Velde. A catalogue of the paintings of the Elder and Younger Willem van de Velde*, Greenwich 1990; Frank Fox, *Great Ships. The battlefield of King Charles II*, Conway 1980; Drs. J.R. Bruijn, *De oorlogvoering ter zee in 1673 in journalen en andere stukken*, Groningen 1966; Gerard Brandt, *Het leven en bedrijf van den heere Michiel de Ruiter*, Amsterdam 1687; Tobias van Domselaer, *Het ontroerde Nederlandt*, Vol. II, Amsterdam 1676

1. *Zeelandia* (1653), 44 stukken, onder commando van kapitein Daniël Elsevier.
2. Een Engels adviesjacht of -galjoot
3. De fluit *Het Visje* met kapitein Herman de Boer, een brander uitgerust door het Noorderkwartier
4. Engelse brander, opgetuigd als fregat van 70 stukken
5. Een zinkend Engels schip van het rode eskader
6. Adviesjacht met opdracht aan kapitein Thomas Tobias
7. *Komeetstar* (1665), 68 stukken, linieschip van het derde charter, onder commando van Luitenant-Admiraal Cornelis Tromp. Kapitein Pieter Middellandt aan het roer.
8. Mogelijk de *Hollandia* (1665), 80 stukken, onder commando van schout bij nacht Jan de Haen
9. De ontakelde *Prince* (1670), 100 stukken, linieschip van het eerste charter, zojuist verlaten door Sir Edward Spragge
10. De Ridder Spragge verdrinkt
11. *St. Andrew* (1670), 100 stukken, linieschip van het eerste charter, onder commando van John Kempthorne, doorbreekt de linie met 13 schepen ter verdediging van het vlaggenschip
12. *De Witte Olifant* (1666), 82 stukken, linieschip van het eerste charter, onder commando van vice-admiraal Isaac Sweers
13. Mogelijk de *Bonaventure* (1650, ex-President), 48 stukken, linieschip van het vierde charter met kapitein Sir Henry Killigrew

